

·
·
· Old Church
· Slavonic Heritage ·
· in Slavonic and ·
· Other Languages ·

·
· Edited by
· Ilona Janyšková,
· Helena Karlíková
· & Vít Boček
·

·
· NLN
· Praha 2021
·

The present volume was prepared with the support of the grant from the Czech Science Foundation “Old Church Slavonic Heritage in Old Czech” (Nr. 18-02702S).

Studia etymologica Brunensia 25
Eds. Ilona Janyšková, Helena Karlíková & Vít Boček

Reviewed by Stefan Michael Newerkla and Václav Blažek

© editors

ISBN 978-80-7422-780-6

Марта Бјелетић

Церковнославянское наследие в сербских диалектах: существительные среднего рода на -ије

The Church Slavonic heritage in Serbian dialects: the neuter gender nouns with the suffix -ije. This paper deals with Church Slavonic (i.e., Serbian-Slavonic or Russian-Slavonic) neuter gender nouns with the suffix *-ije* which are attested in Serbian dialects. They are often phonetically adapted to the characteristics of a given speech (*Usjećenije, Sekovanije, Avedenije, vanđelije*) and sometimes they have female counterparts with the suffix *-ija* (*dijanija, spasenija, stradanija*). Most of these words preserve the original meanings of their Church Slavonic etyma (*mućenije, pogibenije, prikazanije, stradanije, sagrešenije*), while some have undergone a shift or even a complete change of the original semantics (*zdanije, dijanije, mrćenije, nakazanije, napadenije*). These nouns mainly indicate expressiveness and are often used in collocations (*božje nakazanije, skončanije sveta*), toasts (*na spasenije duše*), curses (*na usjećenije mu bilo*), etc. **Keywords:** Church Slavonic language, Serbian language, dialectal lexemes, nouns, suffix *-ije*.

О. Наследие церковнославянской книжно-языковой традиции (вначале в сербской, а затем в русской редакции)¹ присутствует не только в сербском литературном языке, но и в сербских диалектах. Элементы этого наследия (лексика, морфологическая структура слова) проникали в народные говоры спонтанно и сохранялись в них в той мере, в какой народным говорам удавалось встроить их в свои системы (Јовановић 1991: 30–31).

Одним из таких элементов является старославянский и церковнославянский формант для образования существительных среднего рода – суффикс *-иѣ*.

По происхождению он восходит к праслав. суффиксу **-ѣје*, с помощью которого образованы, прежде всего, девербальные наименования действий и состояний (впоследствии часто подвергающихся конкретизации), изначально опиравшиеся на страдательные причастия прошедшего времени. Выделившиеся со временем суффиксы **-t-ѣје*, **-n-ѣје* стали использоваться при образовании отглагольных существительных от глаголов всех спряжений, в том числе глаголов, не образующих страдательного причастия прошедшего времени. Этот словообразовательный тип отличается неограниченной продуктивностью (подробнее см. SP 1: 85–86; Skok 1971–1974, 1: 765, s.v. *-je*).

В старославянских памятниках данный суффикс встречается в двух вариантах, *-ѣи* и *-иѣ*: *оучѣниѣ* и *оучѣниѣиѣ*. «Вначале окончание *-иѣ* могло

1 Сербская редакция церковнославянского языка (т.е. сербославянский) была в употреблении у сербов с конца XII до второй четверти XVIII в., а русская (т.е. русскославянский) – с третьего десятилетия XVIII до половины XIX в.

быть лишь графической особенностью, тем более, что в древности мягкий полугласный в указанной позиции приближался к гласному и. Памятники отражают неодинаковое отношение к написанию, но преобладает употребление -иѣ. [...] Из правописания это явление быстро перешло в чтение и пение [...], став ярко выраженной особенностью только церковного языка» (Ђорђевић 1936: 101).

Из богослужебного языка данная особенность проникает в русский литературный язык, а через него – и в болгарский литературный язык. С сербским и украинским языками это происходило иначе. «Формирование этих двух литературных языков означало в то же время их обособление от прежних литературных языков, у сербов – славяносербского, у украинцев – русского литературного языка. Несомненно, такая яркая особенность церковного языка, как окончание -иѣ, четко ощущалась как инородная и поэтому не вошла ни в новый сербский, ни в украинский языки» (там же: 101–102). Джорджич приходит к выводу: «У нас, у сербов, влияние церковного и литературного или, вернее, книжного языка остановилось в основном там, где он был застигнут в необработанном простонародном языке» (там же: 103).

1. В настоящей работе обратимся именно к народным, т.е. диалектным лексемам, имеющим в своем составе церковнославянский суффикс -иѣ. В сербской лингвистической литературе об этом написано немного, однако периодически, с промежутками от одного до нескольких десятилетий, появляются работы, в которых отмечается присутствие этих существительных в народных говорах (как правило, без подробного анализа), ср. Вушовић (1927: 35), Вуковић (1938–1939: 53), Станић (1974: 166), Пижурица (1981: 122), Јовановић (1991: 32–33), Реметић (1997), Бјелетић (2019).

Единственное исследование, в котором данное явление рассматривается в широком аспекте и на репрезентативном диалектном корпусе (Реметић 1997), показывает, что существительные среднего рода на -иѣ наиболее частотны в центральных областях восточногерцеговинского диалекта (Морача, Ровца, Ускоки, Пива, Дробњак),² откуда они широко распространились с миграцией населения.

Исходя из этого, из релевантных диалектных словарей, опубликованных после исследования Реметича, эксцерпирован материал для данной работы, пополнивший корпус существительных среднего рода на -иѣ но-

2 По мнению автора, это следствие влияния церкви (прежде всего, Пивского и Морачского монастырей) на данной территории в Средневековье (Реметић 1997: 84–85). См. также Јовановић (1991: 33).

выми свидетельствами, а также новыми лексемами. Безусловно, это еще не означает, что собранный материал окончателен, но на его основании могут быть сделаны определенные выводы.

В эксцерпированном материале выделяются две части: 1) слова, для которых устанавливается церковнославянский этимон, т.е. заимствованные из церковнославянского языка в виде готовых лексем, и 2) слова, не имеющие церковнославянского этимона, образованные добавлением церковнославянского суффикса *-ије* к сербоязычной основе. Условно говоря, первую группу составляют заимствования,³ а вторую – сербские слова, образованные по церковнославянской словообразовательной модели.

Несмотря на то, что вторая группа лексем более разнородна и тем самым может представлять больший интерес, логика требует рассмотрения в первую очередь слов с церковнославянским этимоном. Как источник церковнославянских слов (т.е. слов релевантных редакций) использованы РКС и LPS.⁴ В том случае, если слово не нашло в них подтверждения, мы прибегали и к другим источникам: SJS, СлРЯ 11–17 вв. В дополнение мы проверяли, зафиксированы ли рассматриваемые формы в толковых словарях (РСА и RJA), и как они в них квалифицируются. Сведения об этом даны в примечаниях.⁵

1.1. В своем Сербском словаре Вук Караджич зафиксировал около двадцати слов с суффиксом *-ије*, большинство которых означает понятия, связанные с религией и церковной жизнью: (б)деније, Благовјештеније, Богојављеније, Ваведеније, Васкрсеније, еванђелије, моленије, Обретеније, поученије, Преображеније, спасеније, Сретеније, Ус(ј)екованије, Цв(ј)етонесије, чатаније и т.д. (см. Ђорђевић 1936: 103; Кашић 1987: 1709–1710; Бјелетић 2019: 900–903). В современном стандартном языке число таких слов еще

- 3 В Справочном этимологическом словаре сербского языка слова церковнославянского происхождения – пришедшие из сербославянского или рускославянского – трактуются как заимствованные (см. Петровић – Вучковић 2018: 252, примеч. 33).
- 4 Эти два источника комплементарны, так как первый содержит свидетельства (древнесербские и сербославянские, которые, в свою очередь, нуждаются в разграничении) из оригинальных, а второй – из переводных произведений. Нередко LPS цитирует исключительно источники, принадлежащие сербской редакции церковнославянского языка, реконструируя на их основании незасвидетельствованную старославянскую форму (с носовым, обоими полугласными и т.д.) (см. Влајић-Поповић – Бјелетић, в печати).
- 5 В РСА церковнославянские, сербославянские, рускославянские и другие архаичные слова даются без этимологии, с квалификаторами *цсл.*, *ссл.*, *рсл.* и *арх.* С 11 книги используется обобщенный неэтимологический квалификатор *сткњ.* в значении ‘старшие типы литературного языка’ (подробнее см. Јанковић 2019: 344). В RJA даются обширные комментарии о происхождении, словообразовательной модели и употреблении слова.

меньше, так как они или вышли из употребления, или сербизированы, напр., *бдење, Ваведєње, јеванђєље, Обретење, Преображење, спасење, Сретење, Ус(ј)ековање* и т.д.

1.2. Но в диалектах дело обстоит иначе. В них лучше сохранились исходные церковнославянские формы указанных слов с суффиксом *-ије*, с тем, что основа слова в ряде случаев претерпела модификации согласно особенностям конкретного говора:

вѣдѣниѣ 'vigilantia' (PKC 1: 91; LPS 49, s.v. вѣдѣниѣ) → *бдѣније* Колашин (Пижурица 1981: 122), Никшич (Ђоковић 2010: 42), *бдѣније* Калинович, Ужице (Реметић 1997: 79, 81), *бдѣније/бдѣније* Воеводина (PCGB 1: 90).⁶ Экавское произношение *ята* – сербославянская черта (Стијовић 1992: 63). Сохранение экавизма на территории восточногерцеговинского диалекта – результат отсутствия понятия о *яте* в основе глагола, от которого образовано существительное (Реметић 1997: 84).

богојавлєниѣ 'dei apparitio' (PKC 1: 59; LPS 38, s.v. богојавлєниѣ) → *Богојавлєније* Косово (Елезовић 1932: 51), *Богојавлєније* Калинович, Кладань (Реметић 1997: 79, 80).⁷ В Косово параллельно является и форма *Богојавлєње* (Елезовић l.c.).

вѣведєниѣ 'introductio' (PKC 1: 164; LPS 80, s.v. вѣведєниѣ) → *Ваведєније* Прошчєне (Вујичић 1995: 25), *Ваведєније* Калинович, Кладань, Братунац, Ужице, *Ваведєније/Ваведєније* Лештанско (Реметић 1997: 79, 80, 81), *Ваведєније/Ваведєније* Воеводина (PCGB 2: 17), *Ваведєније* Поткозарье (Далмација 2004: 41); *Авдєније* Братунац (Реметић 1997: 80), *Вдєније* Велико-Блашко (Савићеве 1997–1998: 207).⁸ Развитие префикса *вѣ-* > *ва-* – типично сербославянская особенность (см. Стијовић 1992: 58). Форма *Авдєније* могла быть результатом диссимиляции или декомпозиции, а форма *Вдєније* – гаплогии (см. Реметић 1985: 135). В Воеводине и Поткозарье параллельно встречается форма *Ваведєње* (PCGB; Далмација 2004 l.c.).

вѣскрєсєниѣ 'resurrectio' (PKC 1: 187; LPS 103, s.v. вѣскрєсєниѣ) → *Васкрєсєније* Васоевичи (Стијовић 2014: 52), *Васкрєсєније* Воеводина (PCGB 2: 32);⁹

6 Ср. *бдѣније* вар. *деније* (PCA 1: 362). См. RJA (1: 215–216, s.v. *bdjenje*): „danas nije u običaju u samoga naroda, osim što je u jednom značenju prešlo iz crkvenijeh knjiga, i to s cijelijem završetkom *-nije*“).

7 Ср. *Богојавлєније, Богојавлєније* цркв. арх. (PCA 1: 690). См. RJA (1: 489, s.v. *bogojavljenje*): „mjesto *-nje* na kraju, koje je postalo od *-nije*, može se i sada gdje gdje po narodu istočne crkve čuti i *-nije*“).

8 Ср. *Ваведєније/Ваведєније* арх. (PCA 2: 341). См. RJA (20: 632, s.v. *vavedenje*): „stariji je lik *vavedenje* (iz crkvenoslavenskog)“).

9 Ср. *Васкрєсєније/Васкрєсєније* цсл. (PCA 2: 419). См. RJA (20: 609–610, s.v. *vaskrseње*): „stariji je lik *vaskrsenje*“).

такоже *Воскресе́није* Косово (Елезовић 1932: 85), Воеводина (РСГВ 2: 95),¹⁰ *Васкресе́није/Васкресе́није* Воеводина (там же: 32).¹¹ Форма *Васкрсеније* узета из сербославјанског, с типичним развојем *вс-* > *вас-* и вокалним *р* (Стијовић 1992: 59, 69), *Воскресеније* – из рускославјанског, с развојем *вс-* > *вос-* и секвенцијом *-ре-* (там же: 77, 80), тогдa кaк форма *Васкресеније* – лексически хибрид, садржаши одноврeмeннo и сербославјанску, и рускославјанску черту (там же: 37, 95).

јеванђелије, *јеванђелије* ‘euangelium’ (PKC 3: 506, 507; LPS 1149) → *јеванђелије/јеванђелије/ванђелије* Косово (Елезовић 1932: 256, 72), *ванђелије* центр. Шумадија (Реметић 1985: 129).¹² Форма *ванђелије* – резултат афереzy (Реметић 1985: 129). У Косово паралелно срeчaеtа сe и форма *ванђелье* (Елезовић 1932: 72).

прѣображеније ‘in aliam formam mutatio’ (PKC 2: 497; LPS 740) → *Предображеније* Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 185), *Кладань* (Реметић 1997: 80), *Преображеније* Васоевичи (Стијовић 2014: 497), *Преображеније* Калиновик (Реметић 1997: 79); *Прѣображеније* Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 215), *Прѣображеније* центр. Шумадија (Реметић 1985: 176).¹³ Форма *Прображеније* – резултат вокалне контракције (см. Станић 1974: 42). У ускокском ареалу паралелно јавља се и форма *Предображѣње* (Станић 1990–1991, 2: 185).

спа́сеније ‘salus’ (PKC 3: 247; LPS 943, s.v. *спа́сеније*) → *спасеније* ‘спасение, спас’ Ровца, *спасеније* Лештанско (Реметић 1997: 79, 81), *спасеније*: *Нѣмā му спасѣнија – Свѣ оцѣкујемо спасѣније с нѣба, а днѣ нѣ стижѣ* Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 328), *Никшич* (Ђоковић 2010: 552), *спасеније*: *на спасѣније дѣшѣ* Васоевичи (Реметић 1997: 82), *Нек ти је нā здравље и спасѣније прѣчѣшиѣ* Драгачево (Петровић – Капустина 2019: 528); такоже *спасенија* f. ‘надежност, спас’: *Ѡвде је спасѣнија* Качер (Петровић – Капустина 2011: 273).¹⁴ У Драгачево паралелно јавља се форма *спасѣње* (Петровић – Капустина 2019 l.c.).

срѣѣтѣније ‘occursus’ (PKC 3: 254; LPS 953, s.v. *срѣѣтѣније*) → *Срѣтеније* Калиновик, *Кладань*, *Братунац* (Реметић 1997: 79, 80), *Велико-Блашко* (Савићеве 1997–1998: 228), *Срѣтѣније* Поткозарје (Далмација 2004: 286).¹⁵ У Поткозарје паралелно јавља се и форма *Срѣтѣње* (там же).

10 Ср. *Воскресе́није* цсл. (РСА 2: 787). См. РЈА (21: 326, s.v. *voskresenije*: „Crkvenoslav. riječ“).

11 Ср. *васкрѣсеније/васкрѣсеније* цсл. (РСА 2: 418). См. РЈА (20: 609, s.v. *vaskreseñe*: „stariji je lik vaskresenije“).

12 Ср. *јеванђелије* цсл. (РСА 8: 619). См. РЈА (4: 631–632, s.v. *jevànđelije*: „Po crkvenom jeziku čuje se i u naše doba“).

13 См. РЈА (11: 642–643, s.v. *preobražēne*: „preobraženije [crkvenoslav.]“).

14 См. РЈА (15: 953, s.v. *spasenije*: „iz crkvenijeh knjiga“).

15 РЈА (16: 288, s.v. *sretenije*: „crkvenoslav. lik naziva za praznik pravoslavne crkve“).

оусѣчениє ‘praecisio’: ѡсѣчение главе Иована крѣтитела (PKC 3: 389; LPS 1073) → усјеченије ‘христианский праздник’, ‘проклятие’: на усјеченије му било Никшич (Ђоковић 2010: 626), Усечѣније ‘праздник усекновения главы Иоанна Предтечи’: На Усечѣније не ваљѣ почѣнѣт нѣкаквѣ нѣвѣ пѣсѣ Загарац (Ђупић 1997: 526).¹⁶ В говорах встречается и форма Усјечѣње Велико-Блашко (Савићеве 1997–1998: 231), Поткозарье (Далмација 2004: 322). Исходное ц.-слав. название этого христианского праздника – оусѣкновение (LPS 1073),¹⁷ но в сербском языке обычной является форма Ус(ј)екованије.¹⁸ Она распространена и в диалектах, ср. Усековѣније Лештанско, Усековѣније Калиновик (Реметић 1997: 81, 79), Сековѣније Качер (Петровић – Капустина 2011: 262), Ђековѣније Лештанско, Ђековѣније Братунац (Реметић 1997: 81, 80). В формах Усеченије, Усекованије, Ђекованије произошла иекавская йотация (там же: 84), а формы Секованије, Ђекованије являются результатом аферезы.

2. В диалектах сохранились и другие слова церковнославянского происхождения, которые не вошли в словарь Вука Караджича (см. Бјелетић 2019: 903–905) и которые не ограничиваются сакральной номенклатурой. После семантического анализа они распределены в несколько категорий. В дальнейшем изложении представим данные категории, иллюстрируя их отобранными примерами.

2.1. У большинства слов сохраняется исходное значение (или, по крайней мере, одно из исходных значений, если их было несколько):

моуѣнение ‘martyrium’ (PKC 2: 98; LPS 396, s.v. мѣчение) → мѣченије ‘мучение, мука’ Ужице (Цвијетић 2014: 219), мѣченије вост. Герцеговина (Вушовић 1927: 35), Колашин (Пижурица 1981: 122), Ровца (Реметић 1997: 79).¹⁹ Исходное значение ‘мука, муки, мучение’ (ESJS 8: 497–498, s.v. тѣка₂). В примере Даничича конца XIV в. слово означает ‘мученичество’: Моуѣнѣнѣ вѣнѣць вѣсприѣл ѣси (см. RJA I.c.).

погыбение ‘exitium’ (PKC 2: 330; LPS 591) → погыбеније ‘гибель, пропасть’: Ја јѣ сѣде погыбеније за чобѣнѣ Кладань, Ровца (Реметић 1997: 80, 79), погыбѣније ‘погибель, погубление’: Пѣшли лѣуди на погыбѣније Качер (Петровић – Капустина 2011: 212), погыбѣније: Онѣј злѣковац је српскѣу ѣѣцу ѣѣрѣ на Срѣмскѣу врдѣнт у погыбѣније Драгачево (Петровић – Капустина 2019:

16 См. RJA (19: 859, s.v. усјѣѣне с приведенным выше примером Даничича из Грамоты бана Кулина, 1189).

17 См. RJA (19: 837, s.v. useknovenije).

18 См. RJA (19: 861, s.v. usjekovanije).

19 Ср. мѣченије/мѣченије стѣкъ. (РСА 13: 352). См. RJA (7: 114, s.v. тѣѣне; единственное свидетельство на -није относится к вышеприведенному примеру Даничича).

396).²⁰ Исходное значение – ‘гибель, разрушение’ (SJS 26: 88, подробнее см. Вучковић 2013: 492).

привидѣниѣ ‘visio’ (LPS 662) → привидѣније ‘привидение, призрак’ Качер (Петровић – Капустина 2011: 235), како је днѡ привидѣније и самѡштеније Колашин (Пижурица 1981: 122), привидѣније Калинович (Реметић 1997: 80), привидѣније: Мѡ како привидѣнија, нѣмѡ тѡга! Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 197), привидѣније: Кат сам се врѣѡ из вођеницѣ, привидѣније ми је скочило на лѣѡа и јѡшѡло ме до кѡћѣ Васоевичи (Стијовић 2014: 508), Кад је чѡвек плѡшљив, нѣму ти се чѣсто ѡкаже коекѡко привидѣније Драгачево (Петровић – Капустина 2019: 448–449).²¹ Исходное значение – ‘видение, призрак, привидение’ (ESJS 18: 1060–1061, s.v. *viděti*).

прѣдѣсѣказаниѣ ‘предвестие’ (СЛРЯ 11–17 вв., 18: 209) → прѣсказѡније ‘предсказание, предзнаменование’: Овѡ не ваљѡ, овѡ е нѣко прѣсказѡније – Нѡје ѡн тѡ рѣкѡ теке онѡко, мѡрѡ да му се јѡвилѡ нѣко прѣсказѡније Васоевичи (Стијовић 2014: 502), прѣсказѡније Кучи (Петровић – Телић – Капустина 2013: 323).²² Слово могло бы быть рускославянским (см. Стијовић 1992: 192).

страданниѣ ‘passio, certamen’ (LPS 886) → стрѡданије ‘страдание’: Прѡшла сам Йсусово стрѡданије Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 346), стрѡданије Лештанско, стрѡдѡније Ровца (Реметић 1997: 81, 79), центр. Шумадија (Реметић 1985: 176), стрѡдѡније Калинович, стрѡдѡније Васоевичи (Реметић 1997: 80, 82); такође стрѡдѡнија f.: За врѣме рѡта Бѡјовиће у Брѣзовицама е задесила вѣлика стрѡдѡнија: Бугарѡши су им попѡлили свѣ грѡђевине Драгачево (Петровић – Капустина 2019: 538)²³. Исходное значение – ‘страдание, мучение’ (ESJS 15: 885–886, s.v. *stradati*).

сѡгрѣшениѣ ‘delictum’, ‘peccatum’ (PKC 3: 232; LPS 921, s.v. сѡгрѣшениѣ) → сѡгрѣшѣније ‘согрешение’ Братунац (Реметић 1997: 80), сѡгрѣшѣније ‘грех; прегрешение’ Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 284), Калинович, Лештанско (Реметић 1997: 80, 81).²⁴ Исходное значение – ‘грех, прегрешение, огрешение, проступок’ (ESJS 4: 201–202, s.v. *grěschь*). Подробнее о семантическом развитии слова сѡгрѣшениѣ см. Грковић-Мејѡор (2013). Развитие префикса

20 См. RJA (10: 376, s.v. *rogibeŋe*; пример Даничица из XIII в.: не хоте ни ѡдиногѡже погниѣниѣ является единственным подтверждением этого слова, приводимым в словарях).

21 Форма не зафиксирована в RJA (12: 211, s.v. *privideŋe*).

22 Форма на -ије не зафиксирована в дескриптивных словарях. RJA (11: 498–499, s.v. *predskazaniŋe*) приводит лишь форму на -ње в единственном примере из Горного венца Негоша, толкуя слово как русизм.

23 См. RJA (16: 638, s.v. *stradaŋe*; слово засвидетельствовано только в примере Миличевича 1888 г.: *Kako sam slušao reči Miloševe i stradanija narodna*).

24 RJA (14: 481–482, s.v. *sagrišeŋe*: „Po zapadnom govoru *sagrišeŋe*, a iz crkvenoslav. ruskoslav. *sagrišeniŋe* i *sogrišeniŋe*“).

сь- > са- в словах с полугласным в слабой позиции – типичная сербославянская особенность (Стијовић 1992: 59).

ськонецчаниє ‘finitis’: до скончаниѣ свѣта (ПКС 3: 237; LPS 928, s.v. ськонецчаниє) → скончаније Ровца (Реметић 1997: 79), скончаније ‘конец, пропасть, страшный суд, скончание’ Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 311), Калинович (Реметић 1997: 80), скончаније: Тако ће да идѣ до скончанија свѣта Косово (Елезовић 1935: 235).²⁵ Исходное значение – ‘окончание, конец, скончание’ (ESJS 6: 335, s.v. *konьsь*).

сьмюштѣниє ‘turbatio’ (ПКС 3: 243; LPS 939, s.v. сьмюштѣниє) → смюштѣније Ровца (Реметић 1997: 79), смюштѣније ‘смута, смятение’ Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 324), Калинович (Реметић 1997: 80).²⁶ Исходное значение – ‘движение, волнение’ (ESJS 8: 498, s.v. *motь*). Сочетание шт – сербославянская особенность (Ивић 1966: 163). В диалектных свидетельствах прослеживается регулярное фонетическое развитие.

2.2. Однако нередки случаи, когда диалектные существительные на -ије приобретают значения, отличающиеся от значений их церковнославянских этимонов. В этой группе выделяется несколько подгрупп:

2.2.1. Существительное выражает усилительный оттенок исходного значения:

зданиє ‘aedificatio’, ‘opus’ (ПКС 1: 373; LPS 233, s.v. зьданиє) → зданије ‘здание’ Воеводина (РСГВ 3: 115), зданије ‘дом, здание’ Никшич (Ђоковић 2010: 211), зданије ‘какое-л. крупное строение, дом и т.п.’ Ускоки (Станић 1990–1991, 1: 267), ‘крупное строение’ Калинович (Реметић 1997: 79).²⁷ Исходное значение – ‘строение, здание; создание’ (ESJS 19: 1141, s.v. *zьdati*). Диалектное существительное переняло лишь одно из исходных значений своего ц.-слав. этимона, причем конкретное – ‘строение’, ср. примеры из Воеводины и Никшича, где параллельно существуют формы на -ње: зданье (РСГВ l.c.) и зданье (Ђоковић 2010 l.c.). В ряде говоров существительное выражает усилительный оттенок значения, в данном случае – аугментативность. См. также Лома (2013: 88).

2.2.2. Наряду с основным, у существительного развивается фигуративное значение:

дыханиє ‘spiratio’ (ПКС 1: 324; LPS 184) → дѣјаније (от диханије) ‘существо, человек’: нѣ би тѣ љздржало никакѣ дѣјаније – нека кѣжѣ коѣ живѣ дѣјаније да сам

25 RJA (15: 268–271, s.v. *skončaње*: „Nalazi se i u (crkvenoslav.) liku *skončaniје* i (starijem) *skončanје*“).

26 См. RJA (15: 814–815, s.v. *smučeње*).

27 Ср. зданије цсл. заст. и покр. (РСА 6: 729). См. RJA (22: 686, s.v. 1. *zdaње*: „Stariji je lik *zdanье*, ispor. staroslav. *zdanije*“).

слàгала Пива и Дробњак (Вуковић 1940: 383), Пива (Гаговић 2004: 49); также дијàнија f. ‘человеческое существо’: *Не би то могла никаква дијàнија урадити* Прошчене (Вујичић 1995: 33), дијàнија/дијàнија ‘живое существо, все дышащее’: *Пуштїјо Бог свàку дијàнију Косово* (Елезовић 1932: 136), дијàнија ‘живое существо (человек или животное)’: *Бљеше ту свакојàкè дијàнијè* Васоевичи (СТИЈОВИЋ 2014: 101), дијàнија ‘сорт, вид’ Спич (ПОПОВИЋ – ПЕТРОВИЋ 2009: 102).²⁸ Исходное значение – ‘дыхание, дух, дуновение’ (ESJS 3: 159, s.v. *dъchnoti*). Пример, приведенный в РКС: *въ иньгоже рѹкѹ вьсако дьханнїе* (1330), показывает, что значение имени достаточно рано конкретизировалось как: ‘все, что дышит, особенно человек’ (см. RJA l.c.). Переносное употребление этого слова в значении ‘живое существо’ встречается еще в старейших старославянских памятниках (см. СС 202), и лишь это значение слова известно в народных говорах. Семантическое развитие продолжилось и далее, в направлении специализации: ‘живое существо’ > ‘сорт, вид’.

2.2.3. Существительное образуется от глагола, у которого в локальном говоре развивается вторичное значение:

мр̑чєниє ‘obscuratio’ (LPS 384) ~ *мр̑ченије* ‘несчастье, горе, беда’: *Тòгà мр̑ченија, ѡ̀ѣцо мòја!* Ускоки (Станић 1990–1991, 1: 467), Ровца, Калиновик (Реметић 1997: 79), также *òмрченије* ‘несчастье, зло’: *Тòгàј òмрченија и јаѡ̀вєєнија нї̀ѡ̀ на свијєту!* Ускоки (Станић 1990–1991, 2: 42), Ровца (Реметић 1997: 79).²⁹ Исходное значение – ‘затмение, темнота’ (ESJS 9: 503, s.v. *mȓchnoti*). LPS приводит гапаксное свидетельство из Супрасльского сборника (*мр̑чєниє*), значение которого не совпадает со значением диалектного существительного. Ввиду этого маловероятно, что диалектное слово заимствовано из церковнославянского. Скорее, речь идет об образовании, в котором к сербской основе добавлен церковнославянский суффикс *-ије* (см. § 1). В пользу этого говорит и глагол *мр̑чїти*, у которого кроме основного значения ‘красить в черный цвет’ в ускокском говоре развивается и фигуративное: ‘наносить кому-л. большой вред, губить, обездоливать’ (Станић 1990–1991, 1: 467–468). Существительное *мр̑ченије* могло бы быть, таким образом, производным от этого глагола, к которому добавлен суффикс *-ије* для усиления значения. Аналогично образовано существительное *òмрченије* от глагола *òмрчїти* ‘нанести большой вред, сделать кому-л. что-л. плохое, погубить, обездолить; убить’, ‘нанести сильную

28 Ср. *дихàнија* f., *дихàније* n. заст. и покр. ‘дышащее существо, живое существо (человек, животное)’ (РСА 4: 356). См. RJA (2: 381, s.v. *dihàniја, dihañe*: „oblik *dihaniје* (*dyhaniје*) s najstariјem тїјem суфиксом долази од XIV до XVI вїјека, облик *dihanje* од краја XV до XVIII вїјека, најновїји *dihañe* од рѹчєтка XVIII вїјека“).

29 Основная форма не зафиксирована в дескриптивных словарях. В РСА (17: 662) приводится лишь ускокский пример *òмрченије*.

боль, сильно огорчить, опечалить' (Станић 1990–1991, 2: 42–43). Ср. и другие производные с той же семантикой: *мрчан* adj. 'бедный, несчастный', *мрченик/дмрченик* m. 'несчастливец, бедняга', *мрченица/дмрченица* f. 'несчастливая, бедняга', *мрчина* f. 'особа, у которой случилось большое несчастье', *дмрчен* adj. 'жалкий, бедный' (Станић 1990–1991, 1: 467, 2: 42).

2.2.4. У существительного развивается новое значение под влиянием семантики фонетически близких, но этимологически отличных форм:

наказаније 'institutio', 'роена' (РКА 2: 114; LPS 404) → *наказâније* 'наказание божье': *Овѡ-е, љуђи, нѣкако бѡжѣ наказâније на овâ-на̀род* Васоевичи (Реметић 1997: 82).³⁰

~ *накâзаније* 'урод, чудище' Лештанско, Ровца (Реметић 1997: 81, 79), Колашин (Пижурица 1981: 122), *наказâније*: *То ти је божје кастиженије, наказаније и нагрђеније* Баняни (Копривица 2006: 110), *наказâније* Ускоки (Станић 1990–1991, 1: 490). Исходное значение 'воспитание, поучение, наставление' (ESJS 5: 305, s.v. *kazati*). Значение 'наказание' засвидетельствовано с XIII в. (см. RJA l.c.). Это значит, что церковнославянизмом может считаться лишь пример из ареала Васоевичи в значении 'наказание божье'. В остальных примерах развивается значение 'урод, чудище и т.д.' под влиянием семантики фонетически близких, но этимологически отличных форм *на́каза, на́казан, унакâзити* и т.д. (см. Skok 1971–1974, 1: 320, s.v. *čeznuti*).

2.2.5. Существительное употребляется как эвфемизм и приобретает значение, отличное от исходного:

нападѣније 'incurisio' (LPS 407) ~ *нападѣније* 'змея': *То гуја, а баба каже нападѣније, нѣ[ће] да изгѡвори рѣч [гуја] да је н-ујѣде* Рудник – Качер (Петровић – Капустина 2011: 173).³¹ Исходное значение 'нападение' (ESJS 10: 628–629, s.v. *pasti* (*se*)₁).

3. В настоящей работе излагается не весь собранный материал, отобраны лишь примеры, на основании которых можно получить общее представление о рассматриваемой лексической группе. Следующие ниже выводы касаются этимологического, формального, семантического и функционального аспектов данного сегмента церковнославянского наследия в сербских диалектах.

3.1. Этимологический анализ подразумевает уточнение этимона рассматриваемой лексемы, в данном случае – определение того, является ли слово сербославянским или рускославянским. К сожалению, этот вопрос нередко остается открытым, так как имена с окончанием *-ије* относятся

30 Ср. *наказâније* рсл. (РСА 13: 775). См. RJA (7: 387, s.v. *nakazañe*).

31 Ср. *нападѣније* сткв. 'нападение' (РСА 14: 190). В RJA это слово не отмечено.

к словам, звуковой образ которых не позволяет отнести их к той или иной группе, если они не имеют каких-либо других дифференциальных звуковых особенностей (Ивић 1966: 164), характерных для сербославянского (напр., *бденије, Ваведеније, Васкрсеније, сагрешеније*) или рускославянского (напр., *Воскрсеније*).³² Вместе с тем, иекавское произношение (напр., *Усјекованије*) может быть элементом как рускославянского языка, так и чертой иекавского народного говора (там же).

3.2. В формальном отношении рассматриваемые лексемы часто представляют собой результат фонетической адаптации и приспособления к локальным диалектным условиям (см. Реметић 1997: 84), ср. *дијаније, Усјеченије, Усеченије, Усекованије, Ђекованије, Секованије, Аведеније, Веденије, ванђелије, Прображенеје*.

Существительные среднего рода на *-ије* иногда имеют дублиеты женского рода на *-ија*, ср. *дијанија, спасенија, страданија*. Возникновение этих форм еще до конца не разъяснено.³³

В народных говорах параллельно с формами на *-ије* часто встречаются сербизированные формы на *-ње, -ље*, ср. *Богојављење, Ваведєње, ванђеље, здање, Преображење, спасење, Сретење, Усјечење*.

3.3. Говоря о семантике, можно отметить, что у большинства анализируемых слов сохраняется исходное значение церковнославянских этимонов, ср. *мученије, погибеније, приказаније, предсказаније, страданије, сагрешеније, скончаније, смућеније*.

Однако у ряда слов наблюдается сдвиг и даже полное изменение изначальной семантики, ср. *зданије, дијаније, мрченије, наказаније, нападеније*.

3.4. В функциональном аспекте существительные с церковнославянским суффиксом *-ије* занимают особое место в речи, отведенное для выражения экспрессивности (подробнее см. Бјелетић 2019: 910). Некоторые из них имеют ограниченную сферу употребления, поскольку в основном используются в специфических контекстах, таких как устойчивые выражения (*божје наказаније, скончаније света, Исусово страданије*), тосты (*на спасеније душе, на здравље и спасеније*), проклятия (*на усјеченије му било*) и т.д.

32 И все же не все слова с сербославянскими чертами непременно происходят непосредственно из сербославянского языка, причем из времени, пока он еще официально употреблялся. Некоторые из них могли возникнуть в результате сербизации рускославянских лексем (см. Стијовић 1992: 25).

33 Скок в одном месте говорит, что они возникли так, что церковнославянский суффикс *-ије* пейоративизирован в плюральное *-ија* (Skok 1971-1974, 1: 765, s.v. *-је*), а в другом – что речь идет о производных от причастия прошедшего времени страдательного залога с суффиксом *-ија* (< гр. *-ία* = лат. *-ia*), которое в принципе имеет коллективное значение с различными нюансами (Skok 1971-1974, 1: 711-712, s.v. *-ија*). Подробнее см. Вучковић (2013: 494).

- Бјелетић 2019: Бјелетић, М., Од светог Ђирила преко светог Саве до Вука (именице средњег рода на -ије у Вуковом речнику и у Вуковој постојбини). In: Радић, Ј. – Савић, В. Д. (eds.), *Наслеђе и стварање. Свети Ђирило : Свети Сава 869–1219–2019*, 2, Београд, 899–917.
- Влајић-Поповић – Бјелетић, в печати: Влајић-Поповић, Ј. – Бјелетић, М., Историјске потврде у етимолошким речницима српског језика. In: Грковић-Мејџор, Ј. – Бјелковић, И. – Курешевић, М. (eds.), *Историјска лексикографија српског језика*, Нови Сад.
- Вујичић 1995: Вујичић, М., *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*, Подгорица.
- Вуковић 1938–1939: Вуковић, Ј. Л., *Говор Пиве и Дробњака. Јужнословенски филолог* 17, 1–113.
- Вуковић 1940: Вуковић, Ј. Л., *Акцент говора Пиве и Дробњака. Српски дијалектолошки зборник* 10, 185–417 (речник 379–417).
- Вучковић 2013: Вучковић, М., *Континуанте прасловенских основа *gъb-, *gъb-, *gub-* у српском језику, I–II. Докторска дисертација, Београд, online: <http://dx.doi.org/10.2298/BG20130718VUCKOVIC>.
- Вушовић 1927: Вушовић, Д., *Диалект источне Херцеговине. Српски дијалектолошки зборник* 3.
- Гаговић 2004: Гаговић, С., *Из лексике Пиве (село Безује). Српски дијалектолошки зборник* 51, 1–312.
- Грковић-Мејџор 2013: Грковић-Мејџор, Ј., *Прилог историји лексичко-семантичке групе -гъѣх-*. In: Грковић-Мејџор, Ј. – Кончаревић, К. (eds.), *Теоллингвистичка проучавања словенских језика*, Београд, 369–388.
- Далмација 2004: Далмација, С., *Рјечник говора Поткозарја, Бања Лука*.
- Ђоковић 2010: Ђоковић, Љ., *Рјечник никшићког краја*, Подгорица.
- Ђорђић 1936: Ђорђић, П., *Из историје нашег књижевног језика. Именице типа бденије. Наш језик* 4, 100–107.
- Елезовић 1932: Елезовић, Г., *Речник косовско-метохиског дијалекта*, 1. *Српски дијалектолошки зборник* 4.
- Елезовић 1935: Елезовић, Г., *Речник косовско-метохиског дијалекта*, 2. *Српски дијалектолошки зборник* 6.
- Ивић 1966: Ивић, П., *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*. In: Ивић, П. (ed.), *Сабрана дела Вука Караџића II – Додаци*, Београд, 19–245.
- Јанковић 2019: Јанковић, Ј., *Славенизми у Огледној свесци Речника славеносрпског језика*. In: Гудурић, С. – Радић-Бојанић, Б. (eds.), *Језици и културе у времену и простору VIII/1*, Нови Сад, 341–355.
- Јовановић 1991: Јовановић, Г., *Старословенски и други традиционални елементи у Вуковом речнику и у ускочкој лексици М. Станића*. In: Бојовић, Ј. Р. (ed.), *Дурмиторски зборник: На извору Вукова језика* 1, Титоград, 27–33.
- Кашић 1987: Кашић, Ј., *О Српском рјечнику из 1852. године*. In: Кашић, Ј. (ed.), *Сабрана дела Вука Караџића XI – Додаци*, Београд, 1483–1744.
- Копривица 2006: Копривица, Ј. К., *Речник говора Бањана, Грахова и Опутних Рудина*, Подгорица.
- Лома 2013: Лома, А., *Топонимија Бањске хрисовуље*, Београд.
- Петровић – Вучковић 2018: Петровић, С. – Вучковић, М., *Етимолошки речници српског језика – од концепције ка методологији*. In: Бајић, Љ. (ed.), *Српска славистика. Колективна монографија. Том I. Језик*, Београд, 245–258.
- Петровић – Капустина 2011: Петровић, Д. – Капустина, Ј., *Из лексике Качера. Српски дијалектолошки зборник* 58, 1–336.
- Петровић – Капустина 2019: Петровић, Д. – Капустина, Ј., *Речник Драгачева. Српски дијалектолошки зборник* 66/2.

- Петровић – Ђелић – Капустина 2013: Петровић, Д. – Ђелић, И. – Капустина, Ј., Речник Куча. *Српски дијалектолошки зборник* 60, 1–461.
- Пижурица 1981: Пижурица, М., *Говор околине Колашина*, Титоград.
- Поповић – Петровић 2009: Поповић, М. – Петровић, Д., О говору Спича: Грађа. *Српски дијалектолошки зборник* 56, 1–275.
- Реметић 1985: Реметић, С., *Говори централне Шумадије. Српски дијалектолошки зборник* 31.
- Реметић 1997: Реметић, С., О траговима црквеног језика у народним говорима (потврде именица средњег рода на -ије). *Јужнословенски филолог* 53, 75–85.
- РКС: Даничић, Ђ., *Рјечник из књижевних старина српских*, 1–3, Београд 1863–1864, ре-принт Београд 1975.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–, Београд 1959–.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, 1–10, Нови Сад 2000–2010.
- Савићеве 1997–1998: Савић, Б. – Савић, Д., Из лексике Великог Блашка (код Бањалуке). *Прилози проучавању језика* 28–29, 205–245.
- СЛРЯ 11–17 вв.: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1–, Москва 1975–.
- СС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва 1994.
- Станић 1974: Станић, М., Ускочки говор I. *Српски дијалектолошки зборник* 20.
- Станић 1990–1991: Станић, М., *Ускочки речник* 1–2, Београд.
- Стијовић 1992: Стијовић, С., *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Стијовић 2014: Стијовић, Р., *Речник Васојевића*, Београд.
- Ђупићи 1997: Ђупић, Д. – Ђупић, Ж., *Речник говора Загарача. Српски дијалектолошки зборник* 44.
- Цвијетић 2014: Цвијетић, Р., *Речник ужичког говора*, Београд – Ужице.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1–, Praha 1989–2008, Brno 2010–.
- LPS: Miklosich, F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–23, Zagreb 1880–1976.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–4, Praha 1966–1997.
- Skok 1971–1974: Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–4, Zagreb.
- SP: *Słownik prasłowiański*, 1–, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974–.

Марта Бјелетић • marta.bjeletic@gmail.com

Етимолошки одсек, Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Република Србија